

Erdélyi Zsuzsanna Díj 2021 átadásához

Önéletrajz helyett

Zsuzsával az andocsi zárandokszálláson 2000-ben
(Fotó Péter Klára)

Erdélyi Zsuzsannával azon a napon indultunk első közös terepszemlékre-gyűjtőutunkra, amikor reggel bemondta a rádió Latinovits Zoltán halálát. 1976. június 4.

Közel laktunk egymáshoz a Belvárosban. Ők a Váczi utcában, mi a Molnár utcában. Arrafelé még a háború előttről ismerték egymást az emberek. A Dobozy fiúkkal is együtt szoktunk játszani a Dimitrov téren. Csak később tudtam meg a bátyámtól, hogy Miklósnak és Daninak ki az édesanyja. A Nyáry Pál utca sarkán álltunk amikor intett, hogy – ott megy a Dobozy gyerekek édesanyja, valami nagy tudós... De hiszen én őt ismerem a templomból, mindig a jobb oldalon az utolsó előtti padban ül.

Amikor megjelent a „kis He-há” 1974-ben Kaposvárott, (a „Hegyet hágék, lőtöt lépék” c. archaikus imagyűjtemény első kiadása) gondolkodás nélkül felhívtam, hogy én szeretnék ebből filmet csinálni. Keményen elutasított. Nagyon megszégyelltem magam. Az imaszövegeket először 1971-ben a Szindbád c. Huszárik film végén, a Szentkúti búcsú jelenetben hallhattuk. Zsuzsa azt szerette volna, hogy Zoltán csináljon egy külön rövidfilmet az imákból – és ebben igaza volt. Ez a Zoltán műfaja... Telt-múlt az idő, míg egyik nap odaszól hozzám a Pipett, – egymás között csak így szólítottuk Zoltánt. Napi kapcsolatban voltunk Zolnay Pál révén -, csináld meg helyettem az Erdélyi Zsuzsának az archaikus ima filmjét! Nem voltam biztos benne, hogy jól hallom...

A Váczi utca – Havas utca sarkáról indultunk a Dubcseknek elkeresztelt Skodával, amit a Fotográfia c. filmért kapott díjból vettünk közösen a Zolnay Pállal. Nagy szabadságot jelentett, hogy saját akaratból, televíziós diszpozíció nélkül nekiindulhattunk. Egyházaskozár határában az árokparton a Zsuzsa hozta kefirt ebédeltük. És autóztunk tovább három évtizeden keresztül.

Szárászon a Benke Jánosnét, Rózsi nénit még elértük. Előhozta a Moldvából induló kitelepítések, menekülések alatt végig megőrzött nagy Kájoni Kancionálét, hogy elmagyarázza, hogyan kell olvasni a benne lévő cifra betűs imákat. Zsuzsa kötetének címadó imája, a Mámától otthon tanult - „Hegyet hágék, lőtöt lépék” kezdetű, az még abban sincs benne!... A templomban, a papok előtt ilyeneket soha nem imádkoztak.

Egyházaskozáron Dávid Illésné udvarában a kakas csúnyán megtámadta Zsuzsát. Akkor kamera is volt nálunk, véletlenül fel is vettük. De az ott készült anyagot sikerült az MTV-s vágószobából némi gyártásvezetői háttér-segítséggel egyenesen a szemétkébe kidobni... A Gyurka Ráfálnéval készült felvételek is ugyanerre a sorsra jutottak, pedig akkor Sebestyén Márta is eljött velünk boszorkányságot tanulni... Zsuzsa szerencsére örök gyűjtőként forgatás közben is minden beszélgetést rögzített a magnóján – így az ő hagyatékában talán fellelhetőek ezek a felelőtlenség és rosszindulat, no meg sunyi ideológiai megfontolások miatt elvesztegetett anyagok. Pedig Sylvester András főszerkesztő – a Biblia fordító nagy Sylvester János leszármazottja, mindent megtett értünk, hogy dolgozhassunk. Igaz egyszer, amikor Domonkos Pál Péter szerepeltetése miatt épp le akarták tiltani az egyik filmet, bejött a vágószobába és ez a vékony, magas, elegáns ember hosszú karjaival hadonászva leordította a fejem, hogy - ...maga sovíniszta, irredenta, nacionalista, kirúgom a TV-ből! Nem voltam én Tv-s állományban, oda engem nem vettek fel soha... Aztán lassan megnyugodott és másnapra elintézte, hogy adásba kerüljünk. Később megkért a folyosón - menet közben, hogy senki meg ne hallja -, hogy menjek ki Erdélybe és készítsék elő egy Sütő András filmet. Jöttömben-mentemben adjak be Kolozsvárott a nagynénjének némi kávé és gyógyszert.

A Népművészek sorozat elkészítését Zsuzsa Domokos Máriával együtt azért erőltette, hogy felhívjuk a figyelmet azokra a II. világháború alatt Tolna megyébe betelepített moldvai csángó és bukovinai székely nagytudású öregekre, akik lemaradtak a Népművészet mestere címről, és így az azzal járó nyugdíjról. Közelebb nem lévén szálloda, Bonyhádön szoktunk aludni egy poloskás garni szállóban. Egyik nap, a nagy esők idején Péter Klárral, aki végig társunk volt közös évtizedeinkben, este ájulatiig fáradtan berogytunk az ágyba. Sártól elnehezült cipőinket kint rúgtuk le az ajtó előtt. Zsuzsa még hosszasan jött-ment, tett-vett, mindhiába szeretett volna velünk beszélgetni. Reggel kilépve az ajtón a sármentesített, tisztára pucolt cipőkbe

botlottunk. Annyit mondott, hogy – Tudod gyerekem, nem szabad a vizes sarat rajta hagyni a cipőn, mert úgy nem tud kiszáradni.

1978. szeptemberében Klárral hármásban vonatra ültünk Csíksomlyó felé. A Kisasszony napi búcsúban szeretett volna Zsuzsa gyűjteni. Romániában akkortájt még a külföldön élő családtagok sem aludhattak a rokonoknál. Mi is csak napközben látogattuk meg Takácsékát, akik gondosan előkészített ágypállinkával támogatták esőverte csapatunkat. Ha valakiről kiderült, hogy adatközlőként külföldi néprajzosokkal beszélt, súlyos büntetéseket fizettettek vele a szekusok. Az volt hármunk között a szereposztás, hogy Zsuzsa gyűjt a kabátja alá lógatott UHER magnóval, Klári fényképez, ahogy tud, én pedig figyelek. Zsuzsa ott gyűjtötte, a Somlyó hegy meredek oldalán csúszkálva, talán a legszebb ima szövegét egy szinte teljesen süket nénitől. Pedig kiabálni nem volt célszerű. Írt erről hazaérkezésünk után a Magyar Nemzetben – A Nagy Hegyes Tartományról szóló cikkében.

Csak később tudtuk meg, hogy 9 gyulafehérvári kispap vigyázta a lépéseinket.

Marosvásárhelyre érve Török László, Sütő András helyettese várt bennünket. Már az utcán megkérdezte, hogy kaptam-e Székely Orsolyának címzett levelet Erdélyből. - Nem. - Belesápadt. Mert mostanában sorra hívnak embereket a szekuritátéra és írásmintát kell adjanak a Székely Orsolya névről... Törökék ugyanis megbíztak valakit, hogy hozzon ki hozzám egy levelet, amit Amerikába kellett volna továbbítanom... Ez a megbízott ember aztán nem indult útnak, otthon maradt, a levelet meg postára tette az én címemre. Kétségek közt verődünk faltól falig - szabad-e bárkivel is találkozunk? És mi történik, ha rájönnek hogy személyesen látótávolságon belül vagyok? Rövid, régvárt találkozás Sütő Andrással és mentünk is tovább Gyulafehérvárra. Márton Áron püspök várta Zsuzsát, akit csak Archaikának nevezett. A buszon egy fiatalember ült a hátunk mögött. 3 óra múlva szálltunk le, és fogalmunk sem volt, hogy merre induljunk. A fiatalember észrevétlenül odaszólt, hogy menjünk utána. A papnevelde kapujában türelmet kért és eltűnt. Halkan suhogni kezdtek a reverendák – jöttek a kispapok, hogy legalább egy pillantást vethessenek az Erdélyi Zsuzsannára. Végül jött a Zsuzsa nagybátyjának hazudott idős pap is, akinek a Duna deltában töltött 8 év alatt kiverték a fél szemét. Onnan szabadulva hosszú évekig bent lakott a kolozsvári Szent Mihály templomban, mint plébános. Klárral csak ültünk a kicsi cellában az almaecetes flakák között, a felerősített rádió hangja alatt várva, hogy minden Erdély szerte addig fellelt imaszöveget ők ketten egyeztessenek. Egy pimasz légy újból és újból vissza szállt a kézzel teleírott papírra. Szelíden legyintett egyet az öreg, és annyit mondott: - menj félre! Pár hónappal később a kispapok Gyulafehérvárról személyautóval indultak vele egy hosszabb útra. Ő ült elöl, amikor egy hatalmas tehertautó szándékosan szembehajtott velük az úton és maga alá gyűrte őket. Ezt a rettenetes frontális karambolt még túlélte... Márton Áronhoz Zsuzsa végül nem mert bemenni.

Felgyúródtunk a Kolozsvárra induló buszra. A hátsó részében annyira egymásra zsúfolódtunk, hogy én csak fél lábon tudtam állni. Rádőltém a nyers juhszagú mócokra, akik türelmesen megtartottak. Eltelt már vagy egy óra a háromórás utazásból, amikor Klári valahogy előkotorta a dorombját és elkezdett muzsikálni. Kicsi kör tárgult körülöttünk, letehettem a lábam.

Kolozsvárott nagy igyekezetbe akadtunk. Másnapra várták a Ceausescut, ácsolták az emelvényt, sűrítettek minden felé a szinte egyforma civil ruhába öltözött szekusok. Ki kell

menjünk Székre a Ballok Zsuzsihoz! Nála letehetjük a gyűjtött anyagot. Ha tőlünk a határon elvinnék, legyen másolat. Délutánra értünk oda. Azonnal kellett menjünk a rendőrsre bejelentkezni. Én maradtam otthon. Ők mentek Zsuzsival, aki megmagyarázta a policajnak, hogy van még egy, de az az úttól megbetegedett, otthon fekszik, és ő azt sem tudja hogy hogy hívják. Így nem került elő a nevem. A dupla kazettás magnóján, amit Budapesten nálam jártakor vásárolt, átmásolták a teljes anyagot. Az adatközlők neveit kitörölték. Késő estére értünk vissza Kolozsvárra a szállóba. De addigra Zsuzsa már nagyon rossz állapotban volt. Attól féltünk, hogy infarktust kap. A blúzába belerejtette a 3 eredeti kazettát mire felszálltunk a vonatra. Külön fülkébe ültünk, de egymás mellé. Zsuzsa egy francia nővel került össze, aki a tengerpartról volt hazamenőben. A határon külön csapat vizsgálta Zsuzsáékát, egy másik bennünket. Én vettem kint egy kicsi széki öltözetet a 4 éves unokahúgomnak. Azt meglátták a polcon. El akarták venni, én nem akartam hagyni, - jó, akkor fizessenek 80 lej! Nagy pénz volt. Mennyi van nálam? – és a kérdés közben az egyenruhás belenyúlt a felső ingzsebembe, ahol a maradék pénzünk volt. Gátlástalan, agresszív mozdulat volt. Kivette, megszámolta és éppen el akarta tenni, amikor Klári felháborodott az eljáráson. Nyugat Németországhoz volt szokva. Az édesapja ott dolgozott. Közben annyit látok a hátam mögött, hogy Zsuzsát lekísérik a francia nővel a vonatról... Kivert a hideg veríték, próbáltam nyugtatni a Klárit és a vámost is. Az gyorsan zsebre tette a pénzt és elmentek a Zsuzsáék után. Fél óra nagyon hosszú idő. Nem tudtam úrrá lenni a remegésem – csak nehogy észrevegye bárki...

Aztán visszajöttek Zsuzsáék. A francia nőtől a valutáját el akarták szedni és Zsuzsa kellett nekik, mint tolmács. A kazetták mindvégig ott húzódtak a ruhája alatt.

Ha megbeszélni valónk akadt, általában én szaladtam át hozzá. Egy este váratlanul becsöngetett. Sírva állt az ajtó előtt. Idő kellett, amíg a konyhában a hokedlire ülve ki tudta mondani, hogy – elment a Zsófi! A nagyobbik lánya, a Zeneakadémiát végzett jazz énekes disszidált Nyugat-Németországba.

Elemér bácsival, a négy gyerek halszavú orvos édesapjával rendíthetetlen állhatatossággal támogatták egymást a „tök-ebédek”, a Rákosi idejű állástalanságok korában épp úgy, mint a halványan bontakozó néprajzi sikerek idején. „Mi a tök ebéd? – Kimész fiam a csarnokba, veszel egy darab tököt és abból főzöl töklevest, csinálsz tökfőzeléket, amire ráteszed feltétnek a ledarált belsejéből lisztel összegyúrt tökfasírtot.” Velük lehettem, amikor Borival vigyázták Elemér bácsi utolsó lehelletét. Zokogva könyörgött az orvosnak, hogy ne vitesse el, mert még nem halt meg, mert még biztos nem halt meg...

Hittörténeti sorozatunk keretében már mint független producer csináltunk róla, vele portréfilmet. Klári volt az operatőr. Zsuzsa úgy döntött, hogy gyerekkora helyszínén, a csallóközi Viharos pusztán szeretne forgatni. A ház még áll, Simonics Béla vette meg, de még nem indult el a felújítás... Simonics Komárnóban végtelen szeretettel fogadott bennünket. Útközben Viharos felé megkérdeztem tőle, hogy merre van Bök puszta? Apai nagyanyámék és édesapám is ott töltötték a nyarakat. Bök puszta? – az mindjárt itt van az út bal oldalán, Viharossal szemben, de már elbontották a romos épületeket... Ott, a szomszédban azok a jegenyefák! Gyönyörű fényben csillogtak. Édesapám 1902-es volt. Éppen még találkozhattak volna, de mire Zsuzsa 21-ben megszületett, ő már ideje nagy részét Londonban töltötte. A családi fotóalbumban szerepel egy pocakos idős férfi, Erdélyi Józsi bácsi. A legendáriumunk szerint Jókai róla mintázta az Aranyembert...

A filmet 3 óra alatt világítás nélkül, egy hangmérnökkel forgattuk le. Ez az akkori technikai lehetőségek mellett különleges teljesítménynek számított.

Az utolsó közös forgatásunk Csatkán, a Fekete Máriánál volt 2002-ben a Kisasszony-napi búcsúban. A stábben Donáth Mirjam asszisztensi munkája szigorúan arra korlátozódott, hogy Zsuzsa minden lépésére vigyázzon. Ha botladozva is, de bejárta a cigányok dombos-völgyes, évszázadok óta megimádkozott szent helyét. Éjjel egy olyan férfitől gyűjtött még roma nyelvű imákat, aki gyilkosság miatt letöltött börtönévei után éppen szabadulva hálát adni jött a Szűzanyához.

Archaikus szövegvariánsok már nem kerültek elő.

Befejezve az IKONOSZTÁZ magyarországi hittörténet c. sorozatunkat, és a nyolc Mária-kegyhelyen éveken keresztül forgatott filmszociográfiákat, megritkultak közös ügyeink. Én a vidékfejlesztés bugyraiba bonyolódtam és végül a néprajzi tematikát a viselettörténeti felületen folytattam.

Amerikából járt itt látogatóban az orosz barátnőm, amikor utoljára találkoztam Zsuzsával. A Mátyás-templomot akartam megmutatni a vendégeimnek. Épp kezdődött az esti szertartás. Otthonos voltam ott, nem sorolódtam a turisták közé, beengedtek. A mise elején váratlanul Zsuzsa jött végig a templomon meggömbülve, sántítva, de ünnepi elegánsan nagy fekete kalapban. Jó ideje nem láttuk már egymást. A mise után odamentem hozzá.

... nem ismert meg...

Azután véget nem érően folytattuk éjszakákba nyúló telefon beszélgetéseinket.

Abban reménykedett, hogy a Jóisten megadja neki is a 98 évet épp úgy, mint Babos Jánosné, Ruzics Rozáliának – akitől az első imaszöveget gyűjtötte.

Közös filmjeink az ikonstudio.hu oldalon:

<http://ikonstudio.hu/2016/10/03/nepmuveszek-benke-janosne/>
<http://ikonstudio.hu/2016/12/13/nepmuveszek-gaspar-simon-antal/>
<http://ikonstudio.hu/2016/10/03/nepmuveszek-maris-gyorgy/>
<http://ikonstudio.hu/2014/01/28/szent-oregasszonyok-13-perc/>
<http://ikonstudio.hu/2014/01/26/erdelyi-zsuzsanna-29-perc/>
<http://ikonstudio.hu/2012/05/09/csatka-47-perc/>
<http://ikonstudio.hu/2012/05/09/mariapocs-2001-50-perc/>
<http://ikonstudio.hu/2012/05/09/andocs-45-perc/>

Budapest, 2021.06.09.

Székel Orsolya